

Urk in 2011, met op de voorgrond de vuurtoren uit 1845. Op de achtergrond staat links het in 1786 gebouwde Kerkje aan de Zee en rechts de in 1850 gebouwde Bethelkerk. De enorme aanbouw van de kerk dateert van 1885.

De vuurtoren van Urk

door Peter Kouwenhoven

In het archief van Henk Huis, oud-bouwkundig ambtenaar bij het Loodswezen in Scheveningen, vond ik een handgeschreven 'vuurtorenboek' van zijn collega Henry de Mâison. Henry heeft in de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw talloze archieven afgestruind om informatie te zoeken over de geschiedenis van de Nederlandse vuurtorens. Tezamen met de informatie uit het archief van Piet Nota, oud-vuurtorenwachter van de Brandaris, biedt dit mij de mogelijkheid om enkele verhalen uit mijn eigen vuurtorenboek te verbeteren en uit te breiden. Om te beginnen met de geschiedenis van de vuurtoren van Urk.

Ooit heeft Urk vastgezet aan Emmeloord en het vasteland van Overijssel. Maar veel eerder dan Schokland is het een eiland geworden. Dat moet ergens in de tiende eeuw zijn gebeurd. Oorspronkelijk was het een eiland zo groot als Walcheren, met minstens vijf dorpen. Maar het eiland werd door stormgeweld steeds kleiner en de bewoners moesten zich terugtrekken op de hoge keileembult. De eerste bebouwing op deze bult dateert uit de zeventiende eeuw.

Al eeuwenlang is de visserij de belangrijkste bron van inkomsten voor de bewoners van Urk. Maar pas in 1819 kreeg Urk zijn eerste haven. Voor die tijd lagen de vissersschepen voor anker op de rede van Urk, aan de oostkant van het eiland. In 1840 werd bij de haven de eerste scheepswerf gebouwd. Daarna kwamen er nog twee

werven bij en werd de haven enkele malen uitgebreid. Vele Urker botters zijn hier vanaf de scheepshellingen te water gelaten.

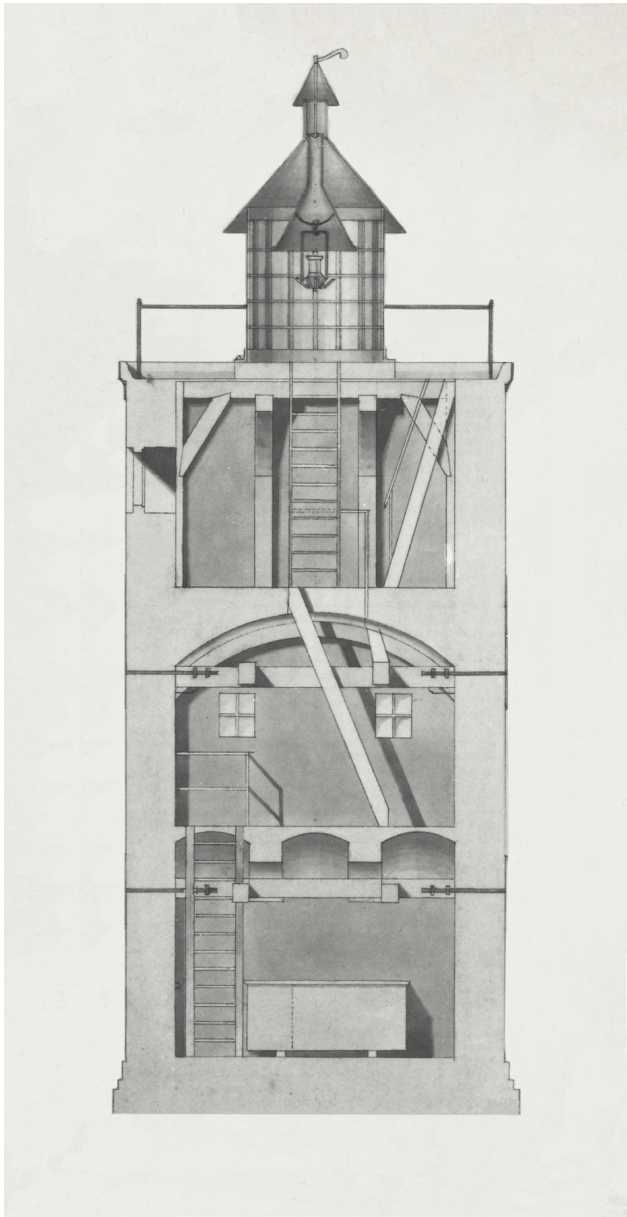
Vanaf de achttiende eeuw visten de Urkers niet alleen op de Zuiderzee maar ook op de Noordzee. De vis werd in Amsterdam op de markt gebracht. In 1905 werd de eerste visafslag op Urk geopend. Het was een van de eerste Zuiderzeeplaatsen met een visafslag.

Na de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 bleef Urk een bedrijvige vissersplaats. Een deel van de Zuiderzeevissers schakelde over op de zoetwatervisserij en een ander deel voegde zich bij de Urkers die op de Noordzee visten. De Noordzeevloot groeide sterk. Omdat de Urker haven niet meer bereikbaar was voor de steeds groter wordende vissersschepen, werden Lauwersoog, Harlingen en Den

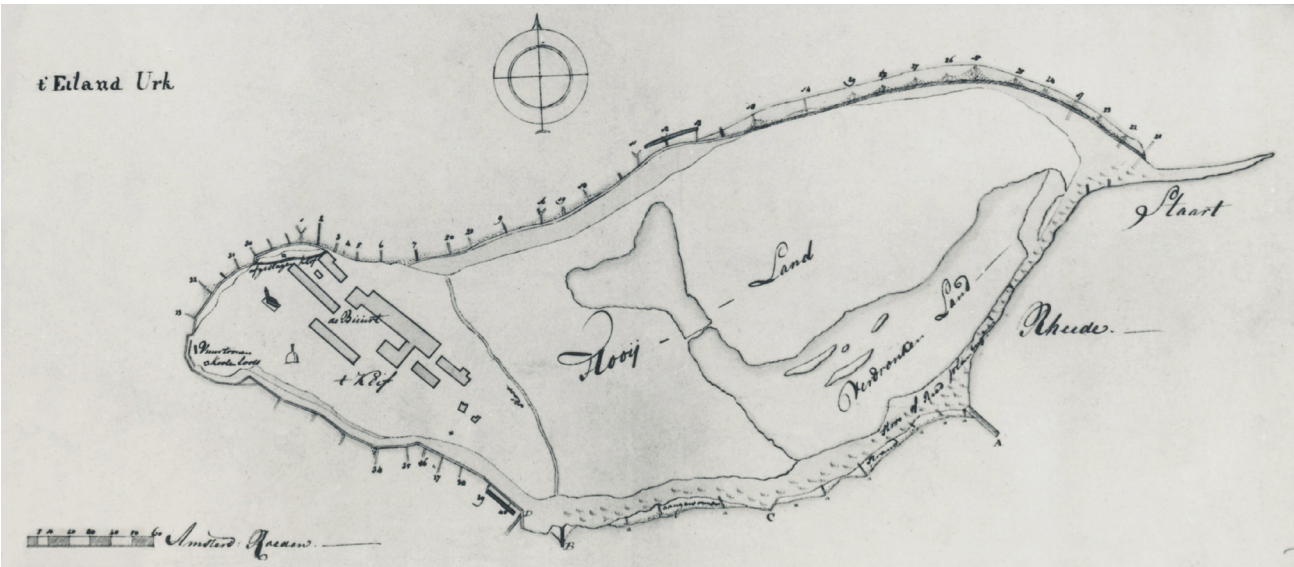
Helder de nieuwe thuishavens voor de Urker vloot. De Urker Noordzeevissers behielden echter wel hun eigen registratie 'UK'. Sinds de drooglegging van de Noordoostpolder in 1942 – waarin het eiland Urk werd opgenomen – wordt de vis met vrachtwagens naar de visafslag op Urk gebracht. De geveilde vis gaat grotendeels naar de ruim honderd visverwerkende bedrijven op Urk, die vooral voor de export werken. Al met al is Urk nu nog steeds een van de belangrijkste vissersplaatsen in Nederland.

De oude vuurbaak

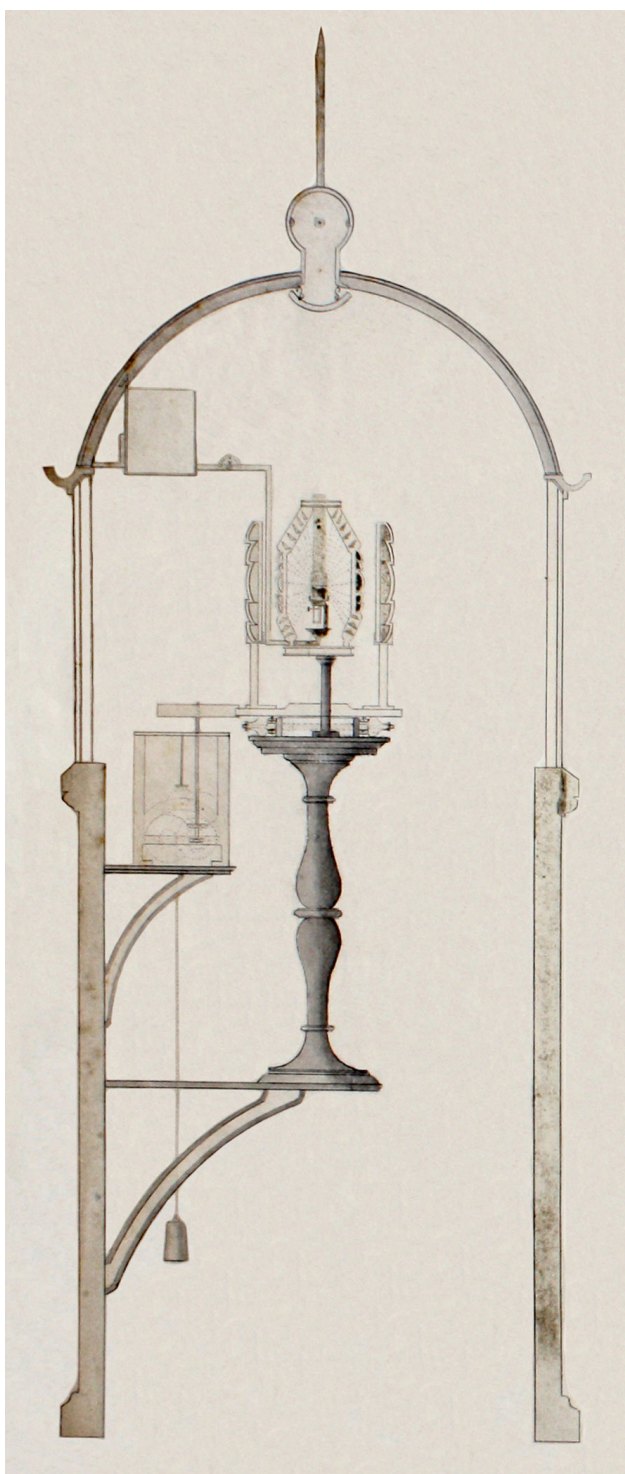
Urk was lange tijd van groot belang voor de scheepvaart op de Zuiderzee. Vanaf Amsterdam koersten de handelschepen eerst aan op Urk, om vlak voor Urk af te slaan naar het noorden. Overdag gebruikten de schippers de kerktoeren van Urk als baken, evenals de zanderige inham in het Hoge Klif en een hoge boom die daar lange tijd stond. Als de schippers de boom boven de zanderige inham zagen wisten ze dat ze de goede koers hadden. 's Nachts hielden vissersvrouwen een kolenvuur brandend aan de kust, in afwachting van de terugkeer van hun echtgenoten. Dit vuur brandde te onregelmatig voor de handelsvaart. Daarom heeft de Amsterdamse burgemeester Gerrit Jacob Witsen, op last van de Staten van Holland en West-Friesland, in 1617 een vuurbaak op Urk laten bouwen. Dit was een vierkante stenen toren met een kolenvuur. Op 1 september 1617 werd het voor het eerst ontstoken. Het onderhoud van de vuurbaak kwam voor rekening van het College van Pilotage. Om de kosten te dekken werd vuurgeld geheven. Op verzoek van kooplieden, reders en schippers werd het kolenvuur het hele jaar door gestookt, in tegenstelling tot de andere vuren aan de kust, die van 1 september tot 1 april brandden. Het lichtbaken was zo belangrijk dat ze het dubbele vuurgeld ervoor over hadden. Het was niet alleen een oriëntatiepunt dat van verre zichtbaar was, maar ook een licht dat waarschuwde voor een ondiepte vlak voor de kust van Urk – De Vormt geheten – waar menig schip bij nachtelijke storm ten onder is gegaan.

De vuurbaak uit 1617. Revisietekening uit 1833.

Het eiland Urk in 1798. Op de westelijke punt van het eiland zijn de vuurbaak en een kolenloods ingetekend.

Een (schoongepoetste) tekening van de optiek van 1837.

Strijd tegen het water

In 1660 werd de heerlijkheid Urk verkocht aan de stad Amsterdam. Bij ordonnantie van 22 juli 1662 verleenden de Staten van Holland en West-Friesland Amsterdam het octrooi (alleenrecht) van het beheer van een vuurboet op Urk. In 1661 was de vuurbaak door afkalving van de kust gevaarlijk dicht bij zee gekomen, waardoor Amsterdam genoodzaakt was om een stenen verdedigingswerk aan te leggen om de vuurbaak te beschermen. In 1677 kwam

er een klacht binnen bij de Staten van Holland en West-Friesland over de slechte staat van de vuurbaak van Urk. Op aandrang van de stad Amsterdam stelden de staten geld beschikbaar voor herstel van de vuurbaak. De Zuiderzee bleef knagen aan het eiland. In 1699 was het eiland er niet best aan toe en de vuurbaak verkeerde wederom in slechte staat. De Staten van Holland en West-Friesland besloten om de heren Meerens en Buijs af te vaardigen naar het eiland Urk voor een onderzoek. De Staten van Overijssel en de Staten van Friesland werd gevraagd of ze bereid waren bij te dragen in de kosten van herstel en beveiliging van het eiland en de vuurbaak. In het onderzoeksrapport van beide heren wordt melding gemaakt van een 'zeer jammerlijken ende ellendigen staat' van het eiland. Het oordeel was dat het eiland door de zee 'vernield dreigde te worden', hetgeen 'gans ondienstig zoude zijn'.

De burgemeesters van Amsterdam hebben zich nog vele jaren nadien ingespannen om verdere afkalving van Urk te voorkomen. Het vele onderhoud aan de zeeweringen was echter zo kostbaar dat Amsterdam het eiland in 1792 heeft overgedragen aan de Staten van Holland en West-Friesland.

De geograaf A.J. van der Aa vermeldde in zijn omvangrijke standaardwerk 'Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden', in het in 1848 uitgebrachte deel Urk, dat de vuurbaak van Urk 'naderhand (na 1661) dieper landwaarts is gezet'. Alle andere mij bekende bronnen gaan er echter vanuit dat de vuurbaak van 1617 altijd op zijn oorspronkelijke plek is blijven staan. Hij is wel talloze keren gerepareerd en ook enigszins van uiterlijk veranderd. Zo heeft er in de periode september 1823 tot in het voorjaar van 1824 niet alleen een reparatie van de toren plaatsgevonden maar ook een verhoging.

Sleutelen aan de verlichting

Het beheer van het kolenvuur was erg duur. Daarom werd op een gegeven moment een lantaarn met olielamp op de vuurbaak geplaatst. Volgens een van de bronnen gebeurde dat in 1809. Een andere bron meldt een in 1820 geplaatste ijzeren lantaarn. Als beide gegevens kloppen, zou deze laatste een vervanging zijn van de eerder geplaatste lantaarn. Geschiedschrijving blijft echter een lastige zaak.

Op 26 september 1836 vond de aanbesteding plaats van een verbouwing van de vuurbaak, om deze geschikt te maken voor de plaatsing van een draaiende Fresneloptiek van de vierde grootte, met olielamp en een bijbehorende lantaarn. Er werd ook opdracht gegeven voor het bouwen van een kleine lichtwachterswoning. Het lichttoestel en de lantaarn werden door Maritz en Zoon uit Den Haag geleverd. Na de Brandaris was dit het tweede draailicht in Nederland. Op 15 november 1837 werd dit licht voor de eerste maal ontstoken. Het licht had een bijzonder karakter: om de twee en een halve minuut een korte schittering met daarvoor en daarna een korte verduistering, waarna het licht weer twee minuten zichtbaar was.

Op 2 juni 1840 werden de vuurtoren en het lichttoestel

De vuurtoren in 1900. Een jaar later is de gemetselde torenschacht met ruim vijf meter verhoogd en is er een nieuw lichthuis geplaatst. De kaap is in 1923 afgebroken.

door blikseminslag beschadigd. Leendert Valk, bouwkundig ingenieur bij het Loodswezen, werd naar Urk gestuurd om de schade op te nemen en een voorstel tot herstel te doen. Aannemer J. de Ringh uit Enkhuizen heeft toen muurankers aangebracht en het metselwerk hersteld. Het lichttoestel is gerepareerd.

Een nieuwe vuurtoren

De herstelwerkzaamheden aan de vuurbaak bleken uiteindelijk toch niet duurzaam te zijn. Op 23 november 1843 werd daarom de bouw van een nieuwe vuurtoren, alsmede zesjarig onderhoud en het afbreken van de oude toren aanbesteed. Het ontwerp van de nieuwe toren is van Leendert Valk. Aannemer G. van Limbeek uit

Vreeswijk bood de laagste inschrijfprijs en mocht daarom de toren bouwen. De nieuwe vuurtoren moest vlak naast de bestaande lichtwachterswoning (uit 1837) worden gebouwd en daaraan met een verbindingsgang worden gekoppeld.

In het vroege voorjaar van 1845 is op een van de hoeken van de oude vuurbaak een noodlantaarn met Argandse lampen geplaatst. De lantaarn en het lichttoestel van de oude toren zijn uit elkaar gehaald en tijdelijk opgeborgen. De hardstenen voet van de lantaarn is overgebracht naar de nieuwe toren. De oude lantaarn en het lichttoestel zijn vervolgens op de nieuwe toren geplaatst. De gedenksteen van de oude vuurbaak heeft een plaats gekregen in de gevel van de lichtwachterswoning. Het licht van de nieuwe

De vuurtoren en lichtwachterswoning in 1900. De Urker vissers varen uit.

De optiek van 1876 met valuurwerk, opgesteld bij de Technische Dienst van 's-Rijkskustverlichting in Scheveningen.

De vuurtoren en de mistklokopstand omstreeks 1910.

vuurtoren werd op 15 november 1845 voor het eerst ontstoken.

In 1885 is de in 1850 gebouwde Bethelkerk op Urk aanzienlijk vergroot. Daarbij heeft men geen rekening gehouden met de vuurtoren. De lichtuitstraling van de vuurtoren naar het oosten werd daarna belemmerd door het hoge dak van de kerk, waardoor een 'dooie hoek' ontstond op het IJsselmeer. Pas in 1901 is daarvoor een oplossing gekomen. De gemetselde torenschacht van de vuurtoren werden in dat jaar met ruim vijf meter verhoogd. De toren kreeg een gietijzeren omloop met ballustrade en het oude hoekige lichthuis werd vervangen door een nieuw cilindervormig lichthuis met koperen koepel, bovenop een rood ijzeren kuip met een houten binnenbekleding. Er werden gietijzeren vloeren en trappen aangebracht en de ramen van de toren werden aangepast, zodat ze naar buiten open konden slaan. Het nieuwe lichthuis en al het ijzerwerk is waarschijnlijk vervaardigd door gieterij Reineveld te Delft. Voordat het oude lichthuis werd afgebroken werd er een 12 meter hoge geschoorde mast vlak bij de toren geplaatst waarin een hulplantaarn kon worden gehesen. Het werk moest binnen vijf maanden na ondertekening van het contract worden opgeleverd, op straffe van een boete van 15 gulden per dag dat het later werd opgeleverd, zonda-

gen en erkende christelijke feestdagen niet meegerekend.

Een nieuwe optiek

In 1876 kreeg de vuurtoren een nieuwe Fresneloptiek van de vierde grootte, geleverd door de firma Barbier, Bénard et Turenne uit Parijs. De optiek werd door een uurwerk met valgewicht in beweging gebracht. Dit uurwerk werd geleverd door George Wilson uit Den Haag, fabrikant van gasmeters en andere toestellen voor gasfabrieken. Het draailicht toonde elke minuut een lange schittering van 10 seconden. De optiek van 1876 is ook nu nog in gebruik op de vuurtoren. Vanaf 1916 wordt het draaimechanisme door een elektromotor aangedreven, dat door een diesel-aggregaat van stroom werd voorzien. Het oude uurwerk is nog aanwezig in de toren. Op 18 maart 1924 werd het licht geëlektrificeerd. Het huidige lichtkarakter is FIW5s: elke vijf seconden een witte schittering.

Mistsignalen

In 1906 is vlak naast de vuurtoren een vierzijdige, opengewerkte opstand van hoekstaal gebouwd, met het oog op de installatie van een mistklok. Op de eerste floor was een plaatijzeren huisje gebouwd voor het uurwerk van de klok. De firma J.L. de Looze uit Amersfoort leverde de klok, met

De vuurtoren in de jaren '20. Rechts de nieuwe machinekamer en een tweetal reserveluchtketels.

De vuurtoren in de jaren '30. De misthoorn is duidelijk zichtbaar. De perslucht hiervoor wordt geproduceerd in de machinekamer.

klokkenstoel en een uurwerk. Het uurwerk zorgde voor de aandrijving van vier hamers voor het slaan van de klok. Het uurwerk werd door staalkoorden met valgewichten in beweging gebracht. Twintig klokslagen per minuut was het karakteristieke sein van Urk dat bij mist te horen was. In 1918 werd aan de kuip van het lichthuis een misthoorn aangebracht, ter vervanging van de mistbel. De misthoorn werd met perslucht aangedreven. Daarvoor werd een motorkamer gebouwd vlak naast de vuurtoren. Deze ruimte moest plaats bieden aan een motor (vermoedelijk een Bronsmotor), luchtketel, koelvaten en olievaten. Zie voor de werking van dit systeem het artikel over de misthoorn op Emmeloord in de herfsteditie 2016 van de Vuurboet. Aannemer L. Gerssen uit Urk is op 8 juli 1918 begonnen met de bouw van de motorkamer. Vier maanden later was deze voltooid.

In het contract voor de bouw van de motorkamer was ook het verwijderen van vier stuks 'betonfunderingsblokken van den mistkloppstand' opgenomen. Deze opstand moet dus in 1918 zijn afgebroken. Andere bronnen vermelden dat de opstand van de mistklok tot in de jaren '30 is blijven staan. Het vreemde is ook dat er ansichtkaarten met daarop de mistkloppstand in omloop zijn, met poststempels uit de jaren '30. Maar daarop is de motorkamer

niet aanwezig. Er zijn dus erg oude ansichtkaarten verstuurd. Je moet blijkbaar opletten met die poststempels. De misthoorn is in 2001 buiten gebruik gesteld. Tegenwoordig wordt het mistsignaal geproduceerd door een nautofoon op de steenglooiing voor de vuurtoren. Wanneer de nautofoon is geplaatst weet ik niet maar hij was er al in de jaren 50 van de vorige eeuw. Bij de ingang van de haven staat ook een nautofoon. Beide nautofoons worden bediend vanuit de vuurtoren.

Een nieuwe lichtwachterswoning

In 1957 is de markante witte lichtwachterswoning afgebroken en vervangen door een modernere woning. Het ontwerp daarvoor is gemaakt door de chef van de Bouwkundige Dienst van het Loodswezen, F. de Ruyter. Aannemer R. Oost uit Urk heeft de woning gebouwd. De oude verbindingsgang naar de vuurtoren is niet gesloopt maar verhoogd. De gedenksteen uit 1617 werd wederom in de gevel van de lichtwachterswoning gemetseld. De tekst daarvan was door verwerking nauwelijks meer leesbaar, daarom is er een duplicaat gemaakt met een leesbare tekst, die ook in de gevel is geplaatst. De tekst luidt als volgt: "Door last van de Ed. Mo. Heeren Staten heeft den Burgemeester Gerrit Jacob Witsen van Amsterdam dit

De vuurtoren eind jaren '30. De betonnen platen met patrijspoorten in de raamopeningen zijn in 1934 aangebracht.

Gebouw doen maken A. 1617 en op den eersten September de eerste vuuroog gedaan."

De in 1918 gebouwde motorkamer is in het derde kwartaal van 1962 gesloopt en vervangen door de huidige noordelijk aanbouw. Het ontwerp hiervan was wederom van F. de Ruyter. Aannemer W. Schraal en Zoon uit Urk heeft het werk uitgevoerd. Dit gebouw bood ruimte aan de voedingsbron van de nautofoon en de verlichting op de stormseinmast (die in dat jaar is geplaatst), de cv-ketel en de elektrische installatie voor de vuurtoren.

Restauratie van de vuurtoren

In 1972 heeft een grondige restauratie van de vuurtoren plaatsgevonden, uitgevoerd door de firma Gebroeders Frankema uit Lemmer. Daarbij werden de in 1934 aangebrachte betonplaten met patrijspoorten verwijderd, waarna de kozijnen en ramen weer hun oorspronkelijke uiterlijk hebben gekregen. De betonplaten waren destijds niet goed aangebracht. De aansluiting tussen het beton en het metselwerk van de toren was niet waterdicht, waardoor er regelmatig water in de toren stond.

De verweerde gevelsteen van 1844 is bij deze restauratie aan de binnenkant van de toren geplaatst om verdere verslechtering te voorkomen. Aan de buitenkant van de toren werd een duplicaat van de oorspronkelijke gevelsteen aangebracht.

De laatste lichtwachter

Vanaf 1845 hebben diverse generaties van de Urker families Schraal en Loosman gediend als lichtwachter

De lichtwachterswoning begin jaren '50. In de gevel is de gedenksteen van de vuurbaak van 1617 gemetseld.

op de vuurtoren van Urk. De laatste vuurtorenwachter, Koert Bakker, trad op 1 december 1965 in dienst. Hij is een aangetrouwd lid van de familie Schraal.

In 1981 werden de vuurtorenwachters van Marken, Urk en Hoek van 't IJ tegelijk ontslagen omdat hun functie volgens Rijkswaterstaat overbodig was geworden. Door protest van de schippersvereniging Schuttevaer en de sluiswachter van de Oranjesluizen is het ontslag teruggedraaid. De lichtwachters kregen er toen andere taken bij: controleren van de betonning, controle op illegale lozingen en assisteren bij de zandwinning in het Markermeer en de Gouwzee.

In 1988 is het licht geautomatiseerd en is lichtwachter Koert Bakker na 23 jaar trouwe dienst met pensioen gegaan. Hij bleef wel bij de vuurtoren wonen en doet nu het onderhoud van de optiek en verzorgt rondleidingen. Op de begane grond van de vuurtoren is een kleine expositie ingericht.

Bronnen:

- Peter Kouwenhoven, 2010. Vuurtoeren, lichtschepen en kapen. Nautisch erfgoed van Nederland.
- Henry de Maison. Kustlichttorens langs de Nederlandse kust en de voormalige Zuiderzee. Handgeschreven.
- Archief van Piet Nota, West-Terschelling.
- Luchtfoto Urk: internet, bron onbekend.
- Overige foto's en kaarten: archieven van Henk Huis en Rijkswaterstaat, collecties van Rudy Muller en Johan van Wijk.